

Dimitria Ivanova

(Bulgaria, Institute for Bulgarian Language, BAS – a PhD student)

Bulgarian Material and Spiritual Culture according to the Lexis of 16th-century Authors from the Sofia Literary School

Abstract: The main purpose of this paper is to point out the most important studies dealing with the Sofia Literary School. We examine the importance of the five original works which constituted its surviving legacy. We make some historical references needed for their proper understanding and we examine three large lexico-semantic groups: toponyms, anthroponyms and general vocabulary.

Димитрия Иванова

(София, Институт за български език, БАН - докторант)

Материалната и духовна култура на българина според лексиката на софийските книжовници от XVIв.¹

Началото на системния и целенасочен научен интерес към явлението Софийска книжовна школа е част от задълбочените проучвания, които българската интелигенция и руските власти и научни среди предприемат след Освобождението. Тези процеси протичат особено във връзка с обявяването на София за столица на България на 22 март 1879. Интерес към миналото и културните старини проявяват известни дейци на Българското книжовно дружество и чуждестранни учени и общественици като К. Иречек, П. В. Алабин и др. Особени заслуги има и П. А. Сирку, който по време на научната си обиколка из България в периода септември 1878 – септември 1879 въвежда в международната славистика най-ценният до днес паметник за литературната история на София. Това е ръкопис от 1564 г. с обем 288 листа, който се пази в Църковно-историческия и архивен институт към Българската патриаршия в София. По идея и с щедрата подкрепа на митрополит Милетий Софийски, руският изследовател поръчал на учителя Манол Лазаров да изготви препис на интересующите го текстове.

Въпреки че имат съвременни преводи, тези творби почти не са изследвани от езикова гледна точка. Единствените по-задълбочени проучвания на правописните и

¹ Изследването е финансирано от Българска академия на науките по Програма за подпомагане на младите учени и докторантите в БАН. Изразявам своята благодарност към Програмата.

фонетичните им особености са направени от А. Даскалова, а на лексикалните от М. Цибранска. През 2010 година М. Райкова прави лингвистичен анализ на похвалната беседа и посочва някои лексикална паралели между нея и останалите произведения.

От гледна точка на изследователите на старобългарската литература делото на Софийските книжовници е важно, защото се явява преход между класическата старобългарска литература и дамаскинарската книжнина. От една страна те пазят традициите на Търновската книжовна школа (Матей Граматик използва *плетение словес*), но от друга, добавят нови и специфични реалии и особености, характерни за XVI век. Мъчениците са сравнявани не само с библейските и раннохристиянските светци, но и със сръбски крале и деспоти, загинали трагично, отстоявайки вярата си. Авторите са били свидетели и участници в събитията, за които пишат.

От езиковедска гледна точка откриваме влиянието на сръбските владетелски жития, което е довело до още по-засилено разпространение и утвърждаване на езикови особености, характерни за сръбския език и западните български говори. За целите на настоящата статия ще обърнем внимание на използваните в петте творби топоними, антропоними и битова лексика.

Откриваме тройна система на назоваване на София, която отразява три етапа, а именно: тракийското име на града Сердика (Sardica в римската епоха), славянското Средец (Триядица) и новото име София.

Примери: Грѣ софѣа иже и сардикѣински и сръдъчьскѣи именовѣми днь.

Трябва да отбележим и наличието на топоними, които назовават не просто случайни местности, а последните убежища на християните на Балканския полуостров: *Сремь*, *ѡгровлахѣиската зѣмля*, *Косово*, *Афонъцѣи Горѣ*.

Използваните антропоними могат да бъдат разделени на три големи групи според това, което назовават:

1. Библейски персонажи (Адам, Мойсей, Соломон, Давид, Дева Мария и т.н.);
2. Раннохристиянски мъченици (Стефан, Стефан Нови, Марина);
3. Новомъченици, владетели и съвременници на тримата автори (Стефан Милутин, Иван и Георги Бранкович, Радул войвода, Баязид, Мурад, Мехмед, патриарх Нифон, митрополит Панкрати и др.).

Употребата на първите две групи имена е обусловена от принципа на двойното отражение, типичен за старата българска литература. Сравняването на Георги Нови, Георги Новейши и Никола Нови Софийски с раннохристиянските мъченици не е достатъчно, защото след османското нашествие на Балканския полуостров християнството е изправено пред пряк сблъсък с друга религия – исляма. В петте, разглеждани от нас творби, това противопоставяне е осъществено именно чрез третата група собствени имена и част от топонимите, които са свидетелство за силната родова и общностна памет.

Употребата на антропоними е била пряко свързана с предпочитанията на отделните автори, но и с жанровата специфика на всяко произведение. Най-много на брой собствени имена и от трите вида откриваме в двете жития. Това е пряко свързано с факта, че житията разказват за живота и семейството на мъчениците, но и ни дават информация за културата и историческата памет на народа по времето на създаването им.

В двете служби, и особено в анонимната похвална беседа, преобладава употребата на имена от първите два вида и стилистично маркирани езикови средства (метафори и устойчиви сравнения). Тази особеност би могла да се обясни с факта, че

похвалните слова са наситени с емоционално съдържание и в тях можем да открием много и различни езиково-стилистични похвати (Стойкова 2014):

Реторични въпроси: *Коя оубо похвала доветы минит се*

Повторения: *Ш кръвїи іажє хвѣ^х моученикъ въ кѣпѣ и прѣсти... Ш кръвїи коль дивнаа... моученикъ же христовѣхъ идеже изліа се кръвъ.*

Метафори и сравнения: *Георгїе же новѣишии и съи іакоже лѣвъ дрѣзостнь...*

Използваната битова лексика покрива широки полета от ежедневиия и общественния живот на българина (оръдия на труда, дрехи, занаяти, части от градското пространство и т.н.). За целите на настоящата статия ще се концентрираме върху битовата лексика, използвана от поп Пейо и Матей Граматик.

Житие на Никола Софийски	Житие на Георги Софийски
мѣстѣ — сладко вино от непрекипял гроздов сок, шира	трапѣза — маса за ядене, трапеза
покривало — малка шапка от червена коприна, фесче	одежда — горно облекло, дреха, премяна
оусмошъвьѣство, оусмотрѣць — обущарство, обущар	хѣтрост коузниѣската, златокоузниѣствомъ златарство
окѣньць — малко прозорче	главнѣа - главня
людскыи пѣтъ — главна улица	трѣжище — пазар, тържище
оу҃грѣвѣ — обрив, изприщване	желѣзо — желязо, инструмент, оръжие от желязо (СР 1999/2009)

Повечето от използваните от Матей Граматик лексеми, изложени по-горе, са изчезнали в процеса на историческия развой на българския книжовен език. Запазени са в някои западни български говори. Думата “покривало” е запазена, но с по-общото значение “тъкан, с която се покрива главата, тялото или предмет”. Посочените във втората колонка на таблицата думи са запазени и до днес в съвременния български език, макар някои от тях да се използват по-рядко.

Трябва да обърнем внимание и на названията на занаятите на двамата светци. Единият е оу҃смотрѣць — обущар, а другият — златар. Първата лексема е композит и се състои от 2 корена: оу҃смы² (Цибранска 2016, кожа) и шити (шия) или творѣць (творити, творѣць), обединени чрез съединителна гласна “-о-“. Думата златокоузниѣствомъ от своя страна е образувана от корените “злато” и коузниѣствомъ (творчество, коузниѣникъ — създател, творец).

Целта, която си поставяме с работата ни по петте творби, дело на софийските книжовници, е да съставим езикова база данни за диахронното състояние на говоримия български език в ареала на София и Софийско. Ще обособим и изследваме и други лексикално-семантични групи думи (зооними, фитоними, религиозни термини, заемки от турски и т.н.). Тези езикови данни, които откриваме, свидетелстват за културното наследство на региона и обособяването на София като сакрално пространство на Балканите в периода XV-XVIII век.

² Цибранска, 2016.

ЛИТЕРАТУРА

- Барболова 2009: *Барболова, З.* Взаимоотношенията на турците и българите в периода на Османската империя, отразени в българските прецедентни текстове. Българска реч, 1-2, УИ “Св. Климент Охридски“, 114-125.
- Закарияду 1992: *Zachariadou, E.* Religious Dialogue between Byzantines and Turks during the Ottoman Expansion. Religionsgespräch im Mittelalter. Band 4. Wiesbaden: Hrsg. von Herzog August Bibliothek.
- Ишпекова 1996: *Ишпекова, Р.* Метафорична употреба на имената на животни в английския и българския език. Съпоставително езикознание, 1, 36-50.
- СР 1999/2009: Старобългарски речник. Ред. Д. Иванова-Мирчева. Т. I, 1999. София, Валентин Траянов, 1027 с.; Т. II, 2009. София, Валентин Траянов, 1325 с. <http://histdict.uni-sofia.bg/dictionary/show/d_10927>.
- Стойкова 2014: *Стойкова, А.* Библейският текст и литературната творба. Поетика на старобългарската литература. Структура на художествения образ. Нормативност. 20.10.2014. Система за електронно обучение e-medievalia. 04.01. 2018 <<https://e-medievalia.uni-sofia.bg/moodle/mod/page/view.php?id=1838>>.
- Цибранска-Костова, Билярски 2015: *Цибранска-Костова, М., И. Билярски.* Освещаване на градското пространство: примерът на ръкопис ЦИАИ 1521 и новомъченичеството в София през XVI в. Paleobulgarica, № 3, 39–60.
- Цибранска-Костова 2016: *Цибранска-Костова М.* Названието за обушарския занаят според Житието на Никола Софийски от Матей Граматик (XVI век). Българска реч, № 1, 57–66.